

Uit: Andreas Burnier, *De rondgang der gevangenen*.

Een essay over goed en kwaad, in de vorm van zeven brieven aan de Platoclub. (Uitgeverij Querido, Amsterdam 1987)

Epiloog

'We are all doing time.'

Zoals in de Verantwoording al is uiteengezet, heb ik in mijn voorgaande academisch-essayistische boek, *De droom der rede*, geprobeerd op betrekkelijk gedistantieerde wijze een overzicht te geven van de veranderingen in het zelfbeeld van de mensheid, voornamelijk wat de wetenschappelijke kant daarvan betreft. Vervolgens werden in dat boek de consequenties geschetst van het (vaak onbewust of impliciet blijvende) zelfbeeld voor de beoefening van de menswetenschappen, i.e. de criminologie.

In *De rondgang der gevangenen* wilde ik een soortgelijke poging doen, maar nu primair met betrekking tot ethische en morele problemen: de opvattingen over goed en kwaad en de consequenties van in het bijzonder ethische basisassumpties in de criminologie. Wie over ethische en morele kwesties wil schrijven, staat echter, zeker in onze tijd, voor uitzonderlijke problemen. Terwijl de aarde en haar ecosystemen zich nu in een grenssituatie bevinden, waar zij door thanatische, destructieve manen onherstelbaar kunnen worden vervuild en/of vernietigd; terwijl wij, zo kort na de duitse terreur en 'Auschwitz', na de Korea- en Vietnamoorlogen, al weer leven tijdens de chronische misère van locale proefoorlogen in het Midden-Oosten en Midden- en Zuid-Amerika en van het wereldwijde terrorisme; terwijl, bij voorbeeld in India en de Vh., zinloze overvloed gepaard gaat met schrijnende honger en armoede, vind ik het niet gepast (dit is op zichzelf een ethisch oordeel) op de gangbare, kil academische bla-bla-toon over kwesties van goed en kwaad en over criminaliteit en delinquenten te schrijven. Een zekere betrokkenheid bij de in tal van opzichten uiterst dramatische wereldsituatie tegen het einde van de twintigste eeuw mag en moet mijns inziens blijken in een meta-criminologisch geschrift als het onderhavige. In dit verband wil ik graag nog een keer de anekdote inlassen, reeds vermeld in Brief 5 (maar niet iedereen leest alles en sommige mensen lezen ongetwijfeld eerst de Epiloog), die stamt van de vroegere Leidse strafrechthoogleraar Van Bemmelen.

Kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd in de jaren dertig in Berlijn een internationaal criminologisch congres gehouden. Onderwerp: De zakkenroller. Zo'n tien jaar later, na de bevrijding van Europa van de duitse bezetters en nadat, onder anderen, zes miljoen joodse burgers door hen waren vermoord, kon men eindelijk weer een internationaal criminologisch congres organiseren. Het onderwerp was ditmaal: De zakkenroller.

Dit is de meest beschamende definitie mij bekend van wat academische criminologie doorgaans voorstelt: een visieloze, routinematige hulpwetenschap van het vigerende strafrecht; een functionele dienstmaagd voor wat bureaucraten, technocraten, het politieke en justitiële establishment graag toegelicht, geregeld of uit de weg geruimd zouden willen zien. Hoewel niet

alles wat in dit essayistische boek wordt aangeroerd criminologie in engere zin is, is het meeste wel relevant voor een criminologische wetenschap die zich aan haar onderhorigheid aan de zo destructieve en amorele dominante cultuur zou willen onttrekken en die de 'zakkenroller'-blamage (vertaald in hedendaagse termen) niet nog een keer over zich zou willen afroepen.

Zoals bekend hebben boeken - zelfs enigszins academische, essayistische boeken, die toch niet primair op uit het onbewuste opwellende beelden stoelen - hun eigen, eigenzinnige karakter en hun eigen 'lot'. Een boek gaat uiteindelijk zijn eigen weg, ongeacht je plannen en schema's, je intenties en je pogingen die als auteur te verwezenlijken. Wat *De rondgang der gevangenen* betreft, moet ik constateren dat ik niet anders dan vanuit omtrekkende bewegingen, tacherend, indicatief, met misschien vooral defensieve uitweidingen over trivia, heb durven of kunnen schrijven over wat - naast waarheid, schoonheid en gerechtigheid - nu eenmaal een van de basiscategorieën is waarover een mens kan reflecteren: de polariteit van goed en kwaad en haar rol in ons menselijk bestaan.

Wat sommige delinquenten ons laten zien, is in zekere zin analoog aan wat sommige lichamelijk gehandicapte mensen of zwakzinnigen en krankzinnigen ons op andere gebieden laten zien: een vergrote en soms vergroefde versie van onze algemene menselijke conditie. Het was mij onmogelijk daarover te schrijven in de gladde, traditioneel academisch-criminologische trant, maar ik ervoer het als zeer moeilijk het anders, namelijk met meer persoonlijke betrokkenheid te doen. De problematiek van het kwaad, waar de meeste hedendaagse techno-criminologen (al snel in hun baan bedreigde, dus veelal gezeglijke ambtenaren in dienst van het politieke en/of justitiële establishment) zich bij voorkeur zeer verre van houden, is nu eenmaal zeer delicaat.

Hoe de mens het haar gegeven aardeleven ook doorbrengt, zij stuit uiteindelijk altijd op een grens, een muur. In de eerste plaats is er natuurlijk voor iedereen de grens, in de terugblik, van de geboorte of conceptie en in de vooruitblik van de dood. Wat daarvoor of daarachter ligt, en of er überhaupt wel iets ligt, is ons niet van nature bekend. In het contact met anderen is er de grens, voor zover zij vóór ons sterven, van hun verdwijning in de dood. Het korte leven op aarde wordt voor de meeste mensen bovendien gekenmerkt door een overschot aan lijden (materieel, psychisch en/of geestelijk), dat wij als een van de belangrijkste manifestaties van het Kwaad ervaren. Waarom dit zo is, dan wel 'moet' zijn, is een zeer fundamentele vraag waarop de meeste mensen het antwoord uit onmacht schuldig blijven. De antwoorden die kunnen worden gegeven, lopen zeer uiteen: van traditioneel-oosterse of kerkelijk-christelijke tot materialistische, van abstract-wijsgerige tot esoterische. De variabiliteit in het denken over het Kwaad, de variabiliteit in onze reacties erop, in onze verklaringen ervoor en in onze omgang ermee op het sociale niveau, impliceert dat geen enkele benaderingswijze voor iedereen verhelderend en bevredigend kan zijn. Misschien is er zelfs geen enkele visie, interpretatie of bagatelliseringspoging die voor één mens op alle niveaus kan voldoen.

Wij leven in een soort tijdkerker, ieder met het vooruitzicht van onze *death sentence* op een vooralsnog onbekend tijdstip. Tijdens ons verblijf in die kerker gaan wij gebukt onder het juk van het Kwaad en lijden daarbij soms het zwaarste aan het lijden van de wereld als geheel. Aan onze onwetendheid en onmacht raken wij doorgaans weliswaar min of meer gewend, zoals voorheen

langdurig gestraften aan hun duistere kerker wenden. Maar wie begint na te denken over de kortstondigheid, de vluchtigheid en de blindheid van ons bestaan, zal geneigd zijn aan haar ketens te gaan rammelen. Op de reflectie volgt vaak actie.

In onze tijd komt het nog maar zelden voor dat mensen een leven lang bij één partner blijven, dat zij hun hele leven één beroep of functie uitoefenen, in één baan werken, op één plek blijven wonen. Via de verandering, de koerswijziging, de vernieuwing, de verplaatsing hoopt men inzicht, geluk, bevrijding te vinden. Naar analogie daarvan zal iemand die wakker schrikt voor de beperkingen en in het bijzonder voor de zwarte kanten van het menselijk bestaan in het algemeen en eventueel van haar vakgebied in het bijzonder, allicht 'iets anders' gaan proberen. In de criminologie heeft deze begrijpelijke behoefte zich vaak gemanifesteerd in zelf al weer verstarde en traditioneel geworden protestvormen. Veertig jaar lang roepen 'dat het strafrecht moet worden afgeschaft' (alsof het kwaad uit de wereld gaat als je de zwakkeren zonder strafrechtelijke defensie tot nog hulpelozer slachtoffers van de sterkeren maakt), of dat alles de schuld is van 'de maatschappelijke structuren' is mijns inziens even inadequaet en pover, even mechanisch gedacht als de meer gangbare opvattingen over anomie, differentiële associatie, labeling, secundaire deviantie, biosociale predispositie, en wat wij verder in de criminologie theoretisch in huis hebben.

De belangrijkste actie voor westerse wetenschapsbeoefenaren, i.e. beoefenaren van de menswetenschappen, lijkt mij op dit moment de blik naar binnen te slaan. Uiteraard zal op de introspectie ook weer empirisch onderzoek van de buitenwereld, eventueel uitmondend in concrete sociale actie, kunnen en moeten volgen. Maar zonder voorafgaande reflectie, metatheorie, fundamentele bezinning, acht ik het meeste van wat wij op grond van onze bestaande criminologische voorstellingen, opvattingen, onderzoekroutines, justitiële en anti-justitiële tradities zouden kunnen gaan doen, niet meer dan lapmiddelen.

In dit boek is op overwegend losse, improviserende wijze en vanuit een veelvoud van gezichtspunten materiaal aangedragen dat bij zo'n poging tot vernieuwende (zelf)reflectie van dienst zou kunnen zijn. In de eerste vier brieven (het quadrivium) zijn de gangbare menselijke conditie en het kwaad vanuit diverse gezichtspunten belicht. Daarin heb ik respectievelijk geschreven over de gevangene als symbool voor de mens (1), volgens een mythisch-imaginatief, Tibetaans-boeddhistisch model; over een voornamelijk sociale typologie van het Kwaad (2), volgens een westers-spiritueel model; over een voornamelijk psychische typologie van het denken over het Kwaad (3), volgens een westers-wijsgerig model; over officiële en gewenste reacties op crimineel gedrag en over de noodzaak en mogelijkheden van preventie (4), volgens een westers-wetenschappelijk, model. Vooral brief 4 is concreet criminologisch, op een heel elementair en naar ik hoop daardoor voor buitenstaanders verhelderend niveau.*

In de drie slotbrieven (het trivium) heb ik voornamelijk geprobeerd een begin te maken met het wijzen op uitwegen, vernieuwende en bevrijdende krachten in mens en mensheid. Dat is, zoals

* De eerste vier brieven zijn niet digitaal opgenomen op deze website. Zie hiervoor het boek (red.)

bekend, altijd veel moeilijker dan het beschrijven of bekritisieren van negatieve zaken. Mijn eigen weerstanden en relatieve onmacht om te zeggen wat ik had willen zeggen, namen als het ware per brief toe. Misschien dat juist die laatste brieven, door hun open vorm (hun onvolkomenheid en onafheid, onvriendelijker gezegd), sommige lezers kunnen inspireren tot eigen activiteit. Via andermans pasklare antwoorden en oplossingen is nog nooit iemand een stap verder gekomen of een beter mens geworden.

In de drie slotbrieven ligt het accent op respectievelijk de gang door het nulpunt (5), de transformatie van de moraal (6) en het uiteindelijke herstel van het eenheidsbeleven op een hoger niveau dan dat van oorsprong (7).

Deze opsomming geeft uiteraard maar ten dele de inhoud, structuur en toon van de zeven brieven weer, maar zij is wel indicatief voor mijn poging vanuit een pluriformiteit van gezichtspunten het centrale probleem te benaderen.

Een zekere 'rondgang' van de mensheid valt behalve op het existentiële niveau (zie Brief 1) uiteraard ook te constateren in het denken over die rondgang. Kort voordat ik het manuscript van dit boek afsloot, ontving ik toevalligerwijs van uitgeverij Christoffor een kennismakingsexemplaar van een Nederlandse, sterk ingekorte vertaling van Hans-Werner Schroeder, *Der Mensch und das Böse*. (Oorspr. ed. Stuttgart, Urachhaus, 1984.) In de Nederlandse versie (Zeist, 1987) waren de zeer interessante gedeelten over mythische beelden van het kwaad, wijsgerige opvattingen over het kwaad, passages over Goethe's Faust en tal van citaten geschrapt. Gelukkig was de anthroposofische uitgeverij Christoffor zo eerlijk de zeer drastische bekortingen in de Verantwoording bij haar Nederlandse editie te vermelden. Ik bestelde nog snel de duitse editie van dit voor mij wellicht relevante boek, hoewel het veel te laat op mijn pad kwam om er nog aan te kunnen refereren in mijn tekst. Nu bleek Schroeder een weliswaar op het gebied van westerse theologie en filosofie zeer erudiete auteur, maar over oosterse filosofie en esoterie wist hij opmerkelijk weinig te melden. Dat hij als, kennelijk gezagsgetrouwe, anthroposoof, niet veel van 'het oosten' wist, vond ik minder storend dan dat hij zich daarover zo laatdunkend uitliet op grond van enkele marginale fenomenen. Niet iedereen hoeft alles te weten of kan alles weten. Wie kennelijk zeer thuis is in de westerse cultuurgeschiedenis, mag wat mij betreft boeddhisme, Vedanta, taoïsme, enzovoort, gerust terzijde laten. Maar dan behoort je niet snel even decadente tantra-yoga en de Bhagwan-beweging aan te stippen, alsof die karakteristiek zouden zijn voor oosters denken en oosters gedrag. Dat is alsof een oosterse filosoof het totale westerse christendom in al zijn verschijningsvormen zou afdoen met de opmerkingen, dat er in Staphorst, Nederland, op zondag niet mag worden gezwommen en dat hij in Rome een keer meende een kardinaal uit een verdacht huis te zien komen. 'Dit was het christendom. Goedenavond.'

Het verschil tussen west en oost is, dat geleerde oosterlingen zich aan zulke schandalig tendentieuze voorstellingen van zaken over onze cultuur zelden plegen te bezondigen. Zij moeten zich, als zij onze boeken lezen, wel erg verbazen over wat in de westerse cultuur toelaatbaar wordt geacht als het om het ongeïnformeerd bekritisieren, beschimpen of verdachtmaken van voor ons afwijkende opvattingen gaat.

Op het gebied van de westerse cultuurgeschiedenis bleek Hans-Werner Schroeder evenwel een zo niet originele, dan toch in elk geval ter zake kundige auteur. Met name het in de Nederlandse bewerking geschrapte hoofdstuk *Ratlos vor dem Bösen* (pp. 105-160), waarin hij zeven, ten dele overlappende filosofische posities onderscheidt, vond ik verhelderend. Ik zal ze hier in het kort weergeven:

1. Het bestaan van het kwaad wordt ontkend, of wordt als niet wezenlijk ervaren. (B.v. bij Giordano Bruno; Spinoza; Augustinus.)
2. Het Goede en het Kwade zijn beide eeuwige oerprincipes. (B.v. in het Oud-Iraanse Zoroastrisme; bij Plato; William James.)
3. God zelf is de oorzaak van het Kwaad, dat hij heeft geschapen, gewild of toegelaten. (B.v. bij de kerkvaders Lactantius en Origenes; Augustinus en Thomas van Aquino; Martin Luther; Gottfried Wilhelm von Leibniz; Johann Gottlieb Fichte; Franz Brentano; Rudolf Steiner.)
4. In God zelf is het Kwaad. (B.v. bij Jakob Böhme; Friedrich Schelling; Carl Gustav Jung; in de Kabbala.)
5. Het Kwaad is ontstaan door afvallige engelwezens, van ten dele zeer hoge orde. (B.v. in de Bijbel en de christelijke dogmatiek; ook bij Steiner.)
6. De schepping is onvolkomen. Het Kwaad zit in de natuur; de materie. (B.v. bij Plato; Thomas van Aquino; Leibniz; Nicolaus van Cusa; Arthur Schopenhauer.)
7. Het Kwaad ontstaat voornamelijk of uitsluitend door de mens. (B.v. bij Immanuel Kant; Fichte; Schelling; Hegel.)

Hoezeer de moderne westerse wetenschap zich ook van fundamentele metafysische en ethische vragen verre probeert te houden, men zal toch sporen in haar kunnen ontdekken van voorheen expliciet uitgewerkte opvattingen over het Kwaad, zoals die hierboven zijn geschetst. Ik vind het jammer dat dit van anthroposofisch gezichtspunt geschreven overzichtsboek niet eerder onder mijn aandacht is gekomen. Zelfs waar het tot tegenspraak noopt, is het toch inspirerend. Misschien heeft de geïnteresseerde lezer iets aan deze korte verwijzing als toefgift.

Ongeacht of men zich liever via filosofische analyse en reflectie (bij voorbeeld via schematische overzichten als bij Schroeder) of door esthetisch-contemplatieve verdieping (bij voorbeeld via de lectuur van Dante's *Divina Commedia*; zie ook Brief 6) nader in de problematiek van het kwaad wil verdiepen, het lijkt mij dat dit voor ieder denkend mens in onze tijd vroeg of laat noodzakelijk is. In elk geval zullen velen die behoefte voelen. Ik hoop hen met dit 'brieven' boek, dat niet meer kon zijn dan een vluchtige introductie en een soms bijna speelse opmaat, althans op weg te hebben geholpen.

Amsterdam, 5 augustus 1987